



МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ФАКУЛЬТЕТ МЕДИЦИНИ ТА ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я  
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНО-МЕДИЧНИХ НАУК

**СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**  
**АНАТОМІЯ ЛЮДИНИ**

---

Освітньо-професійна програма: ФІЗИЧНА ТЕРАПІЯ, ЕРГОТЕРАПІЯ

Рівень вищої освіти - Перший (бакалаврський) рівень

Кваліфікація освітня - Бакалавр фізичної терапії, ерготерапії

Галузь знань 22 Охорона здоров'я

Спеціальність 227 Фізична терапія, ерготерапія

| Розробники і викладачі<br>(зазначаються розробники і викладачі, які викладають<br>дисципліну - посада, наук. ступінь, вчене звання, П.І.Б.)                                | Контактний тел. | E-mail                 |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------|------------------------|
| Доцент кафедри загально-медичних наук, к.мед.н.<br><b>Кучеренко Микола Петрович</b><br>Викладач кафедри загально-медичних наук, к.мед.н.<br><b>Урсу Олександр Юрійович</b> | 050-395-32-33   | docnickolask@gmail.com |

**1. АНОТАЦІЯ ДО КУРСУ**

Вивчення «АНАТОМІЯ ЛЮДИНИ» базується на підході з позицій взаємointegraції органів та систем, що забезпечує поглиблене розуміння будови тіла людини та створює сприятливі передумови для опанування «спеціальної анатомії» у контексті клінічних дисциплін. Навчальна дисципліна «Анатомія Людини» вивчається здобувачами освіти за спеціальністю 227 «Фізична терапія, ерготерапія» на 1 курсі 1 семестрі, має 4 кредита - 120 годин, з яких 18 годин передбачають лекції, 30 годин виділено на лабораторні/практичні заняття, 72 годин - самостійна робота студента. Опанування дисципліни передбачає різні види занять та завдань, застосування різноманітних методів навчання забезпечують не тільки формування фактичних знань, а й рефлексії, що сприяє абстрактній концептуалізації.

**Мета вивчення** дисципліни: забезпечити комплексні знання і поглиблене розуміння функціональної анатомії людини з позиції взаємозв'язку та взаємоінтеграції органів та їхніх систем для забезпечення цілісного функціонування організму людини.

Передумови для вивчення дисципліни - передбачає попереднє опанування знань (за шкільною програмою) з таких дисциплін, як загальна біологія, біологія людини, тварин та рослин.

## **2. ОЧІКУВАНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ, ЯКІ ПЛАНУЄТЬСЯ СФОРМУВАТИ** **ТА ДОСЯГНЕННЯ ПРОГРАМНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ**

У процесі реалізації програми дисципліни «АНАТОМІЯ ЛЮДИНИ» формуються наступні компетентності із передбачених освітньою програмою:

**Інтегральна компетентність:** Здатність інтегрувати знання та розв'язувати складні спеціалізовані задачі у широких та мультидисциплінарних контекстах професійної діяльності лікаря, вирішувати практичні проблеми у нових або незнайомих середовищах за наявності неповної або обмеженої інформації, з урахуванням аспектів соціальної та етичної відповідальності у галузі охорони здоров'я.

### **Загальні компетентності (ЗК)**

- ЗК. 1 Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
- ЗК. 2 Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
- ЗК. 3 Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
- ЗК. 4 Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
- ЗК. 5 Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.
- ЗК. 6 Здатність приймати обґрунтовані рішення.
- ЗК. 7 Здатність працювати в команді.
- ЗК. 8 Навички міжособистісної взаємодії.
- ЗК. 10 Здатність спілкуватись іноземною мовою.
- ЗК. 11 Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.
- ЗК. 12 Визначеність і наполегливість щодо поставлених завдань і взятих обов'язків.

### **Спеціальні (фахові) компетентності**

- ФК. 1 Навички опитування та клінічного обстеження пацієнта.
- ФК. 2 Здатність до визначення необхідного переліку лабораторних та інструментальних досліджень та оцінки їх результатів.
- ФК. 3 Здатність до встановлення попереднього та клінічного діагнозу захворювання.
- ФК. 6 Здатність до визначення принципів та характеру лікування захворювань.
- ФК. 8 Здатність до визначення тактики надання екстреної медичної допомоги.

### **Очікувані програмні результати навчання:**

ПРН 17. Проводити скринінг щодо виявлення найважливіших неінфекційних захворювань; оцінювати показники захворюваності, інтегральні показники здоров'я; виявляти фактори ризику виникнення та перебігу захворювань; формувати групи ризику населення. Визначати джерело та/або місце знаходження потрібної інформації залежно від її типу; отримувати необхідну інформацію з визначеного джерела; обробляти та проаналізувати отриману інформацію.

ПРН 27. Формування системи знань з фізіатрії, використовуючи дані, рішення, інтерпретації, інноваційні методи.

### **Заплановані результати навчання за навчальною дисципліною**

#### **Знання:**

- форму та будову органів, об'єднаних у системи: форму і будову кісток (systema skeletale); з'єднань кісток (systema articulare); м'язи (systema musculare); нутрощі (systema digestorium, respiratorium, urinarium, genitalia); центральну та периферійну нервову систему (у тому числі автономний відділ периферійної нервової систем (systema nervorum); органи внутрішньої секреції (glandulae endocrinae); органи та утвори імунної системи; лімфоїдну систему (systema lymphoideum); органи чуття (systema sensuum); загальний покрив (integumentum commune); серцево-судинна (systema cardiovascularis);
- взаємне розміщення органів, судин, нервів у різних ділянках тіла, що має велике значення для хірургії;
- вікові та статеві аспекти анатомічних особливостей індивідуального розвитку людини на різних етапах онтогенезу;
- закономірності пренатального та раннього постнатального розвитку органів людини, варіантів мінливості органів, вад розвитку.

#### **Уміння:**

- демонструвати і описувати анатомічну будову органів, систем органів людини;
- визначати на анатомічних препаратах топографо-анатомічні взаємовідносини органів і систем органів людини;
- оцінювати вікові, статеві та індивідуальні особливості будови органів людини;
- оцінювати вплив соціальних умов та праці на розвиток і будову організму людини;
- застосовувати латинські анатомічні терміни та їх українські еквіваленти відповідно до вимог міжнародної анатомічної номенклатури (Сан-Пауло, 1997; Київ, 2001).

#### **Навички:**

Вивчення тем передбачає опанування методів, або ж їх комбінації в залежності від цілей заняття: - case-based learning (CBL, обговорення клінічних випадків з анатомічним підґрунтям); - team-based learning (TBL, командно-орієнтоване навчання); - problem-based learning (PBL, проблемно-орієнтоване навчання, зокрема, вивчення анатомії поверхні); - елементи e-learning (е-робочі зошити, on-line система тестових завдань, віртуальні 3D моделі); - використання методів із застосування низькотехнологічних фізичних моделей (LowTech Models); - просекційний метод.

### 3. ОБСЯГ ТА ОЗНАКИ КУРСУ

| Загалом      |          | Вид заняття<br>(денне відділення / заочне відділення) |                   |                   | Ознаки курсу         |           |                            |
|--------------|----------|-------------------------------------------------------|-------------------|-------------------|----------------------|-----------|----------------------------|
| ЕКТС         | годин    | Лекційні заняття                                      | Практичні заняття | Самостійна робота | Курс, (рік навчання) | Семестр   | Обов'язкова /<br>вибіркова |
| 4<br>кредита | 120 год. | 18 год                                                | 30 годин          | 72 год.           | 1 курс               | 1 семестр | Обов'язкова                |

### 4. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

| Назви змістових модулів і тем                                                                      | Кількість годин |              |      |              |              |              |      |              |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------|--------------|------|--------------|--------------|--------------|------|--------------|
|                                                                                                    | денна форма     |              |      |              | Заочна форма |              |      |              |
|                                                                                                    | усього          | у тому числі |      |              | усього       | у тому числі |      |              |
|                                                                                                    |                 | лекц.        | прак | сам.<br>роб. |              | лекц.        | прак | сам.<br>роб. |
| 1. Предмет і задачі анатомії. Методи дослідження в анатомії. Основні напрями розвитку анатомії     | 3               | 2            |      | 1            |              |              |      |              |
| 2. Система скелету. Загальна характеристика кісток                                                 | 3               | 2            |      | 1            |              |              |      |              |
| 3. Скелет тулуба                                                                                   | 3               |              | 2    | 1            |              |              |      |              |
| 4. Скелет голови. Кістки мозкового черепу                                                          | 3               |              | 2    | 1            |              |              |      |              |
| 5. Кістки лицевого черепу                                                                          | 3               |              | 1    | 2            |              |              |      |              |
| 6. Топографія черепа                                                                               | 3               |              | 1    | 2            |              |              |      |              |
| 7. Скелет верхніх кінцівок                                                                         | 3               |              | 2    | 1            |              |              |      |              |
| 8. Скелет нижніх кінцівок                                                                          | 3               |              | 2    | 1            |              |              |      |              |
| 9. З'єднання кісток черепа і кісток тулуба скелету людини. Хребет в цілому. Грудна клітка в цілому | 3               | 2            |      | 1            |              |              |      |              |
| 10. З'єднання кісток верхніх кінцівок. Кисть в цілому                                              | 3               |              | 1    | 2            |              |              |      |              |
| 11. З'єднання кісток нижніх кінцівок. Таз в цілому                                                 | 3               |              | 1    | 2            |              |              |      |              |
| 12. Будова і класифікація м'язів                                                                   | 3               |              | 1    | 2            |              |              |      |              |
| 13. Топографічні ділянки, м'язи та фасції спини                                                    | 3               |              | 1    | 2            |              |              |      |              |
| 14. Топографічні ділянки, м'язи та фасції грудної клітки                                           | 3               |              | 1    | 2            |              |              |      |              |
| 15. Топографічні ділянки, м'язи та фасції живота                                                   | 3               |              | 1    | 2            |              |              |      |              |

|                                                                                                                           |     |    |    |    |  |  |  |  |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|----|----|----|--|--|--|--|
| 16. Топографічні ділянки, м'язи та фасції промежини                                                                       | 3   |    | 1  | 2  |  |  |  |  |
| 17. Топографічні ділянки, м'язи та фасції голови                                                                          | 3   |    | 1  | 2  |  |  |  |  |
| 18. Топографічні ділянки, м'язи та фасції шиї                                                                             | 3   |    | 1  | 2  |  |  |  |  |
| 19. Топографічні ділянки верхньої кінцівки. М'язи, фасції, синовіальні піхви та синовіальні сумки м'язів верхніх кінцівок | 3   | 2  | 1  |    |  |  |  |  |
| 20. Топографічні ділянки нижньої кінцівки. М'язи, фасції, синовіальні піхви та синовіальні сумки м'язів нижньої кінцівок  | 3   | 2  |    | 1  |  |  |  |  |
| 21. Анатомія ротової порожнини та її похідних                                                                             | 3   |    | 2  | 1  |  |  |  |  |
| 22. Анатомія органів травної трубки                                                                                       | 3   |    | 1  | 2  |  |  |  |  |
| 23. Анатомія очеревини                                                                                                    | 3   |    | 1  | 2  |  |  |  |  |
| 24. Анатомія верхніх дихальних шляхів                                                                                     | 3   |    | 1  | 2  |  |  |  |  |
| 25. Анатомія нижніх дихальних шляхів                                                                                      | 3   | 2  | 1  |    |  |  |  |  |
| 26. Анатомія легень                                                                                                       | 3   |    | 1  | 2  |  |  |  |  |
| 27. Плевра. Середостіння                                                                                                  | 3   |    | 1  | 2  |  |  |  |  |
| 28. Анатомія органів сечової системи                                                                                      | 3   |    |    | 3  |  |  |  |  |
| 29. Анатомія чоловічих статевих органів                                                                                   | 3   |    |    | 3  |  |  |  |  |
| 30. Анатомія жіночих статевих органів                                                                                     | 3   |    |    | 3  |  |  |  |  |
| 31. Анатомія органів та утворень імунної системи                                                                          | 3   | 2  |    | 1  |  |  |  |  |
| 32. Анатомія органів ендокринної системи                                                                                  | 3   |    |    | 3  |  |  |  |  |
| 33. Анатомія спинного мозку                                                                                               | 3   |    | 1  | 2  |  |  |  |  |
| 34. Спинномозкові сплетення і нерви                                                                                       | 3   |    | 1  | 2  |  |  |  |  |
| 35. Провідні шляхи центральної нервової системи                                                                           | 3   | 2  |    | 1  |  |  |  |  |
| 36. Анатомія черепних нервів                                                                                              | 3   | 2  |    | 1  |  |  |  |  |
| 37. Анатомія вегетативної нервової системи                                                                                | 3   |    |    | 3  |  |  |  |  |
| 38. Анатомія шкіри та її похідних                                                                                         | 3   |    |    | 3  |  |  |  |  |
| 39. Шкіряний і руховий аналізатори                                                                                        | 3   |    |    | 3  |  |  |  |  |
| 40. Анатомія органу зору                                                                                                  | 3   |    |    | 3  |  |  |  |  |
|                                                                                                                           | 120 | 18 | 30 | 72 |  |  |  |  |
| ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ - ЕКЗАМЕН                                                                                            |     |    |    |    |  |  |  |  |

## 5. ТЕХНІЧНЕ Й ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ / ОБЛАДНАННЯ

Студенти отримують теми та питання курсу, основну і додаткову літературу, рекомендації, завдання та оцінки за їх виконання як традиційним шляхом, так і з використанням університетської платформи он-лайн навчання на базі Moodle.

Окрім того, практичні навички у пошуку та аналізу інформації за курсом, з оформлення індивідуальних завдань, тощо, студенти отримують, користуючись університетськими комп'ютерними класами та бібліотекою.

Здобувачі освіти зобов'язані дотримуватися правил академічної доброчесності.

## 6. ПОЛІТИКА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Опановуючи зміст навчальної дисципліни здобувач повинен:

### 1. *дотримуватися принципів академічної доброчесності:*

- сумлінно, вчасно й самостійно (крім випадків, які передбачають групову роботу) виконувати навчальні завдання, завдання проміжного та підсумкового контролю;
- бути присутнім на всіх навчальних заняттях, окрім випадків, викликаних поважними причинами;
- ефективно використовувати час на навчальних заняттях для досягнення навчальних цілей, не марнуючи його на зайві речі;
- сумлінно виконувати завдання з самостійної роботи, користуватися інформацією з надійно перевірених джерел, опрацьовувати запропоновані та додаткові літературні джерела та Інтернет-ресурси.

2. *не допускати академічний плагіат* - оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості), та/або відтворення опублікованих текстів інших авторів без відповідного посилання (відповідно до ст. 69 Закону України «Про вищу освіту»): копіювання, перефразування, компіляція, використання інформації з джерела без посилання на це джерело, подання як власних робіт, виконання на замовлення іншими особами, у тому числі робіт, стосовно яких справжні автори надали згоду на таке використання тощо.

## 7 ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

| №№  | Назва тем                                                                                            | Кількість годин |
|-----|------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------|
| 1.  | Скелет тулуба                                                                                        | 2               |
| 2.  | Скелет голови. Кістки мозкового та лицевого черепу                                                   | 2               |
| 3.  | Топографія черепа                                                                                    | 2               |
| 4.  | Скелет верхніх кінцівок ТА нижніх кінцівок                                                           | 2               |
| 5.  | З'єднання кісток верхніх кінцівок. Кисть в цілому                                                    | 2               |
| 6.  | З'єднання кісток нижніх кінцівок. Таз в цілому                                                       | 2               |
| 7.  | Будова і класифікація м'язів. Топографічні ділянки, м'язи та фасції спини                            | 2               |
| 8.  | Топографічні ділянки, м'язи та фасції грудної клітки та Топографічні ділянки, м'язи та фасції живота | 2               |
| 9.  | Топографічні ділянки, м'язи та фасції промежини                                                      | 2               |
| 10. | Топографічні ділянки, м'язи та фасції голови та м'язи та фасції шиї                                  | 2               |
| 11. | Анатомія ротової порожнини та її похідних. Анатомія органів травної трубки. Анатомія очеревини       | 2               |

|         |                                                              |    |
|---------|--------------------------------------------------------------|----|
| 12.     | Анатомія верхніх дихальних шляхів та нижніх дихальних шляхів | 2  |
| 13.     | Анатомія легень, плеври, середостіння                        | 2  |
| 14.     | Анатомія спинного мозку                                      | 2  |
| 15.     | Спинномозкові сплетення і нерви                              | 2  |
|         | Всього                                                       | 30 |
| Екзамен |                                                              |    |

## 8. САМОСТІЙНА РОБОТА

| №№  | Назва тем                                                                                                            | Кількість годин |
|-----|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------|
| 1.  | Предмет і задачі анатомії. Методи дослідження в анатомії. Основні напрями розвитку анатомії                          | 1               |
| 2.  | Система скелету. Загальна характеристика кісток                                                                      | 1               |
| 3.  | Скелет тулуба                                                                                                        | 1               |
| 4.  | Скелет голови. Кістки мозкового черепу                                                                               | 1               |
| 5.  | Кістки лицевого черепу                                                                                               | 2               |
| 6.  | Топографія черепа                                                                                                    | 2               |
| 7.  | Скелет верхніх кінцівок                                                                                              | 1               |
| 8.  | Скелет нижніх кінцівок                                                                                               | 1               |
| 9.  | З'єднання кісток черепа і кісток тулуба скелету людини. Хребет в цілому. Грудна клітка в цілому                      | 1               |
| 10. | З'єднання кісток верхніх кінцівок. Кисть в цілому                                                                    | 2               |
| 11. | З'єднання кісток нижніх кінцівок. Таз в цілому                                                                       | 2               |
| 12. | Будова і класифікація м'язів                                                                                         | 2               |
| 13. | Топографічні ділянки, м'язи та фасції спини                                                                          | 2               |
| 14. | Топографічні ділянки, м'язи та фасції грудної клітки                                                                 | 2               |
| 15. | Топографічні ділянки, м'язи та фасції живота                                                                         | 2               |
| 16. | Топографічні ділянки, м'язи та фасції промежини                                                                      | 2               |
| 17. | Топографічні ділянки, м'язи та фасції голови                                                                         | 2               |
| 18. | Топографічні ділянки, м'язи та фасції шиї                                                                            | 2               |
| 19. | Топографічні ділянки нижньої кінцівки. М'язи, фасції, синовіальні піхви та синовіальні сумки м'язів нижньої кінцівки | 1               |

|        |                                              |    |
|--------|----------------------------------------------|----|
| 20.    | Анатомія ротової порожнини та її похідних    | 1  |
| 21.    | Анатомія органів травної трубки              | 2  |
| 22.    | Анатомія очеревини                           | 2  |
| 23.    | Анатомія верхніх дихальних шляхів            | 2  |
| 24.    | Анатомія легень                              | 2  |
| 25.    | Плевра. Середостіння                         | 2  |
| 26.    | Анатомія органів сечової системи             | 3  |
| 27.    | Анатомія чоловічих статевих органів          | 3  |
| 28.    | Анатомія жіночих статевих органів            | 3  |
| 29.    | Анатомія органів та утворень імунної системи | 1  |
| 30.    | Анатомія органів ендокринної системи         | 3  |
| 31.    | Анатомія спинного мозку                      | 2  |
| 32.    | Спинномозкові сплетення і нерви              | 2  |
| 33.    | Провідні шляхи центральної нервової системи  | 1  |
| 34.    | Анатомія черепних нервів                     | 1  |
| 35.    | Анатомія вегетативної нервової системи       | 3  |
| 36.    | Анатомія шкіри та її похідних                | 3  |
| 37.    | Шкіряний і руховий аналізатори               | 3  |
| 38.    | Анатомія органу зору                         | 3  |
| Всього |                                              | 72 |

## 9. ВИДИ ТА МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Робоча програма навчальної дисципліни передбачає наступні види та методи контролю:

| Види контролю                                                                                                                                           | Складові оцінювання |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------|
| поточний контроль, який здійснюється у ході: проведення практичних занять, виконання індивідуального завдання; проведення консультацій та відпрацювань. | 50%                 |
| підсумковий контроль, який здійснюється у ході проведення іспиту (заліку).                                                                              | 50%                 |

|                                     |                                                                                                                                                                                                         |
|-------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Методи діагностики знань (контролю) | фронтальне опитування; наукова доповідь, реферати, усне повідомлення, індивідуальне опитування; робота у групах; ділова гра, розв'язання ситуаційних завдань, кейсів, практичних завдань, іспит (залік) |
|-------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

## 10. ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

### Теоретичні питання:

*Вступ до анатомії людини. Osteологія.*



1. Предмет та зміст анатомії.
2. Сучасні напрями розвитку анатомії.
3. Методи дослідження в анатомії.
4. Стислі відомості з історії анатомії. (Гіппократ, Гален, Леонардо да Вінчі, Гарвей, Везалій).
5. Анатомічна школа Імператорського університету святого Володимира: М.І. Козлов, О.П. Вальтер, В.О. Бец, М.А. Тихомиров, Ф.А. Стефаніс: їх вклад в розвиток анатомії.
6. Розвиток анатомії на Україні.
7. Початкові стадії ембріогенезу людини.
8. Вчення про зародкові листки. Похідні кожного зародкового листка.
9. Основні осі і площини тіла людини.
10. Визначення скелета; основні функції скелета.
11. Основні стадії розвитку скелета в філо- та онтогенезі.
12. Кістка як орган.
13. Класифікація кісток. Основні етапи розвитку кісток.
14. Загальний план будови хребців: описати і продемонструвати на препаратах.
15. Особливості будови шийних, грудних і поперекових хребців: назвати і продемонструвати на препаратах.
16. Будова крижової кістки і куприка: описати і продемонструвати на препаратах.
17. Хребтовий стовп в цілому. Відділи хребтового стовпа: назвати і продемонструвати на препаратах.
18. Класифікація ребер. Будова 1-ХІІ ребер: описати і продемонструвати на препаратах.
19. Будова груднини: описати і продемонструвати на препараті.
20. Грудна клітка в цілому: описати і продемонструвати на препараті.
21. Частини і будова трубчастих кісток: назвати і продемонструвати на препаратах.
22. Верхня кінцівка: її частини і кістки, що їх утворюють. Назвати і продемонструвати на препаратах.
23. Розвиток скелета верхньої кінцівки. Варіанти та аномалії розвитку.
24. Кістки поясу верхньої кінцівки: лопатка та ключиця. Описати і продемонструвати на препаратах, визначити належність кісток до правої чи лівої сторони.
25. Плечова кістка: частини; описати і продемонструвати на препараті їх будову, визначити належність кістки до правої чи лівої сторони.
26. Променева кістка: частини, описати і продемонструвати на препараті їх будову, визначити належність кістки до правої чи лівої сторони.
27. Ліктьова кістка: частини, описати і продемонструвати на препараті їх будову, визначити належність кістки до правої чи лівої сторони.
28. Кисть: відділи; будова кісток зап'ястка, кісток п'ястка та та фалангів пальців кисті. Описати і продемонструвати на препаратах.
29. Нижня кінцівка: її частини і кістки, що їх утворюють. Назвати і продемонструвати на препаратах.
30. Розвиток скелета нижньої кінцівки. Варіанти і аномалії розвитку.
31. Кульшова кістка: описати і продемонструвати на препараті її будову. В наслідок зрощення яких кісток вона утворюється?
32. Клубова кістка: частини, описати і продемонструвати на препараті їх будову.
33. Лобкова кістка: частини, описати і продемонструвати на препараті їх будову.
34. Сіднична кістка: частини, описати і продемонструвати на препараті їх будову.
35. Таз в цілому: його частини; описати і продемонструвати на препараті. Статеві та вікові особливості тазу. Назвати та описати основні розміри тазу.

36. Стегнова кістка: частини, описати і продемонструвати на препараті їх будову, визначити належність кістки до правої чи лівої сторони.
37. Великогомількова кістка: частини, описати і продемонструвати на препараті їх будову, визначити належність кістки до правої чи лівої сторони.
38. Малогомількова кістка: частини, описати і продемонструвати на препараті їх будову, визначити належність кістки до правої чи лівої сторони.
39. Стопа: відділи, кістки що їх утворюють. Будова заплеснових кісток, плеснових кісток, фалангів пальців стопи. Описати і продемонструвати на препаратах.
40. Визначення “твердої основи стопи”. Пропредемонструйте кістки, які складають тверду основу стопи.
41. Гомологія кісток верхньої та нижньої кінцівок.

### *Міологія*

1. М'яз, як орган: визначення, описати на препараті.
2. Допоміжні апарати м'язів: описати і продемонструвати на препараті.
3. Розвиток скелетних м'язів: загальні закономірності; особливості розвитку м'язів тулуба, кінцівок, голови та шиї. Ембріологічна класифікація м'язів.
4. Класифікація м'язів за формою, положенням, напрямком волокон, відношенням до суглобів та функцій.
5. Біомеханіка м'язів, їх дія на суглоби, поняття про початок і прикріплення м'язів, про рухому і нерухому точки.
6. М'язи спини: топографічна та ембріологічна класифікація, будова (початок, прикріплення), функції; описати і продемонструвати на препаратах.
7. М'язи грудної клітки: топографічна та ембріологічна класифікація, будова (початок, прикріплення), функції; описати і продемонструвати на препаратах.
8. Діафрагма: визначення діафрагми, як м'язово-фасціальної пластинки; її топографія, частини та їх будова; отвори і їх вміст, трикутники, функції; описати і продемонструвати на препаратах.
9. М'язи живота: топографічна класифікація, будова (початок, прикріплення), функції; описати і продемонструвати на препаратах.
10. Фасції тулуба (поверхнева, власна, внутрішньо-грудна, нутрощева): їх топографія і функціональне значення.
11. Піхва прямого м'яза живота: стінки та їх будова; описати і продемонструвати на препаратах.
12. Біла лінія живота: топографія, будова; описати і продемонструвати на препаратах.
13. Пахвинний канал: стінки, кільця і їх будова, вміст; описати і продемонструвати на препаратах.
14. М'язи шиї: топографічна та ембріологічна класифікація, будова (початок, прикріплення), функції; описати і продемонструвати на препаратах.
15. Топографія шиї: ділянки, трикутники, міжм'язові простори, їх межі; описати і продемонструвати на препаратах.
16. Фасції шиї: топографічна класифікація за В.М. Шовкуненко, описати хід фасцій та їх походження; відношення до м'язів, внутрішніх органів, судинно-нервових пучків шиї. Визначити міжфасціальні простори, їх вміст та сполучення.
17. Шийна фасція: анатомічна класифікація, описати хід пластинок, їх відношення до м'язів; визначити міжфасціальні простори, їх сполучення та вміст. Провести аналогію між фасціями за анатомічною і топографо-анатомічною класифікаціями.
18. М'язи голови: класифікація. Жувальні м'язи: будова (початок, прикріплення), функції; описати і продемонструвати на препаратах.
19. М'язи голови: класифікація. М'язи лиць (мімічні м'язи): відміни мімічних м'язів від решта скелетних м'язів; будова (початок, прикріплення), функції; описати і продемонструвати на препаратах.
20. М'язи голови: класифікація. М'язи лиць (мімічні м'язи): топографія, будова (початок, прикріплення), функції; описати і продемонструвати на препаратах.

21. М'язи плечового поясу: будова (початок, прикріплення), функції; описати і продемонструвати на препаратах.
  22. М'язи плеча: топографічна класифікація, будова (початок, прикріплення), функції; описати і продемонструвати на препаратах.
  23. М'язи передпліччя: топографічна класифікація, будова (початок, прикріплення), функції; описати і продемонструвати на препаратах.
  24. М'язи кисті: топографічна класифікація, будова (початок, прикріплення), функції; описати і продемонструвати на препаратах.
  25. Аналіз рухів в плечовому, ліктьовому, променево-зап'ястковому, зап'ястково-п'ясткових і міжфалангових суглобах під дією м'язів-антагоністів і м'язів-синергістів у відповідності до початку і прикріплення кожного окремого м'яза, продемонструвати ці м'язи на препаратах.
  26. Фасції верхньої кінцівки та їх похідні (міжм'язові перетинки, футляри та їх вміст, фіброзні і кістково-фіброзні канали та їх вміст).
  27. Тримачі м'язів-згиначів передпліччя: утворення, топографія, канали, їх вміст; описати і продемонструвати на препаратах.
  28. Тримачі м'язів-розгиначів передпліччя: утворення, топографія, кістково-фіброзні канали в ділянці зап'ястка, їх вміст; описати і продемонструвати на препаратах.
  29. Синовіальні піхви кисті: їх будова, топографія, функціональне і практичне значення.
  30. Пахвова ямка: межі, стінки; описати і продемонструвати на препаратах.
  31. Пахвова порожнина: стінки, трикутники, отвори їх межі та вміст; описати і продемонструвати на препаратах.
  32. Топографія плеча: борозни, канал променевого нерва, ліктьова ямка, їх межі та вміст; описати і продемонструвати на препаратах.
  33. Топографія передпліччя: борозни, їх межі та вміст; описати і продемонструвати на препаратах.
  34. М'язи тазу: топографічна класифікація, будова (початок, прикріплення), функції; описати і продемонструвати на препаратах.
  35. М'язи стегна: топографічна класифікація, будова (початок, прикріплення), функції; описати і продемонструвати на препаратах.
  36. М'язи гомілки: топографічна класифікація, будова (початок, прикріплення), функції; описати і продемонструвати на препаратах.
  37. М'язи стопи: топографічна класифікація, будова (початок, прикріплення), функції; описати і продемонструвати на препаратах.
  38. Аналіз рухів в кульшовому, колінному, надп'ястково-гомілковому суглобах під дією різних груп м'язів у відповідності до початку і прикріплення кожного окремого м'яза. Проприетувати їх на препараті.
  39. Фасції нижньої кінцівки: клубова фасція та її похідні (клубово-гребінна дуга, судинна затока, м'язова затока, їх утворення та вміст); описати і продемонструвати на препаратах.
  40. Фасції нижньої кінцівки: широка фасція та її похідні (підшкірний утвір, його серпоподібний край, утворення та вміст); описати і продемонструвати на препаратах.
  41. Фасції нижньої кінцівки: фасції гомілки та її похідні (тримачі м'язів розгиначів, тримачі м'язів згиначів, тримачі малогомілкових м'язів), топографія і вміст фіброзних і кістково-фіброзних каналів нижньої кінцівки.
- Спланхнологія. Імунологія. Ендокринологія*
1. Первинні лімфатичні (лімфоїдні) органи (центральні органи імунної системи): загальні закономірності будови, функції.
  2. Первинні лімфатичні (лімфоїдні) органи (центральні органи імунної системи): кістковий мозок, розвиток, топографія, будова, функції, вікові особливості.
  3. Види кісткового мозку: вікові особливості, топографія, функції.
  4. Первинні лімфатичні (лімфоїдні) органи (центральні органи імунної системи): загруднинна залоза (тимус), розвиток, топографія, будова, функції, вікові особливості.
  5. Вторинні лімфатичні (лімфоїдні) органи (периферійні органи імунної системи): загальні закономірності будови, функції.
  6. Вторинні лімфатичні (лімфоїдні) органи (периферійні органи імунної системи): селезінка, розвиток, топографія, зовнішня будова, внутрішня будова, функції; описати і продемонструвати на препаратах.

7. Вторинні лімфатичні (лімфоїдні) органи (периферійні органи імунної системи): мигдалики топографія, будова, функції; описати і продемонструвати на препаратах.
8. Лімфатичне (лімфоїдне) кільце глотки: мигдалики, що його утворюють, їх топографія, будова, функції; описати і продемонструвати на препаратах.
9. Вторинні лімфатичні (лімфоїдні) органи (периферійні органи імунної системи): лімфатичні (лімфоїдні) вузли, класифікація, топографія, будова, функції.
10. Вторинні лімфатичні (лімфоїдні) органи (периферійні органи імунної системи): одинокі лімфатичні (лімфоїдні) вузлики, топографія, будова, функції.
11. Вторинні лімфатичні (лімфоїдні) органи (периферійні органи імунної системи): скупчені лімфатичні (лімфоїдні) вузлики, топографія, будова, функції.
12. Вторинні лімфатичні (лімфоїдні) органи (периферійні органи імунної системи): червоподібний відросток: топографія, будова, функції; описати і продемонструвати на препаратах.
13. Загальні закономірності будови ендокринних залоз.
14. Ендокринні залози: ембріологічна класифікація.
15. Джерела і механізми розвитку щитоподібної залози. Вади розвитку.
16. Розвиток прищитоподібних ї залоз в ембріогенезі. Вади розвитку.
17. Джерела і механізми розвитку надниркових залоз. Вади розвитку.
18. Джерела і механізми розвитку гіпофіза (аденогіпофіза і нейрогіпофіза). Вади розвитку.
19. Розвиток шишкоподібної залози в ембріогенезі.
20. Щитоподібна залоза: топографія (голотопія, скелетопотія, синтопія), частини, будова, функції; описати і продемонструвати на препараті.
21. Прищитоподібні залози: топографія, будова, функції.
22. Надниркова залоза: топографія правої і лівої надниркових залоз (голотопія, скелетопотія, синтопія), будова, функції; описати і продемонструвати на препараті.
23. Хромафінні тіла (параганглії): топографія, будова, функції, розвиток.
24. Гіпофіз: топографія, частини, функції.
25. Шишкоподібна залоза: топографія, функції; описати і продемонструвати на препараті.
26. Ендокринна частина підшлункової залози: будова, функції.
27. В якій частині підшлункової залози переважно знаходяться острівці, клітини яких виконують ендокринну функцій?

#### *Ангіологія*

1. Серцево-судинна система: компоненти, функції.
2. Розвиток серця в ембріогенезі: джерела розвитку, стадії розвитку, їх характеристика.
3. Вади розвитку серця.
4. Вікові особливості будови серця.
5. Серце: топографія, варіанти положення серця, варіанти форми серця.
6. Серце: зовнішня будова; описати і продемонструвати на препаратах.
7. Серце: камери серця, назвати і продемонструвати на препараті.
8. Праве передсердя: судини, які в нього впадають, вушко, рельєф внутрішньої поверхні, міжпередсердна перегородка; описати і продемонструвати на препаратах.

9. Правий передсердно-шлуночковий клапан: топографія, стулки, їх будова; описати і продемонструвати на препаратах.
10. Правий шлуночок: сполучення, будова, рельєф внутрішньої поверхні; описати і продемонструвати на препаратах.
11. Клапан легеневого стовбура: топографія, будова; описати і продемонструвати на препаратах.
12. Міжшлуночкова перегородка: частини, її будова.
13. Ліве передсердя: судини, які в нього впадають, вушко, рельєф внутрішньої поверхні; описати і продемонструвати на препаратах.
14. Лівий передсердно-шлуночковий клапан: топографія, стулки, їх будова; описати і продемонструвати на препаратах.
15. Лівий шлуночок: сполучення, будова, рельєф внутрішньої поверхні; описати і продемонструвати на препаратах.
16. Клапан аорти: топографія, будова; описати і продемонструвати на препаратах.
17. Клапани серця: топографія, будова; описати і продемонструвати на препаратах.
18. Серце: будова стінки.
19. Серце: ендокард, його будова. Які структури серця утворені ендокардом?
20. Серце: міокард передсердь, його будова.
21. Серце: міокард шлуночків, його будова.
22. Провідна система серця: вузли, пучки, їх топографія, функції.
23. Серце: джерела кровопостачання; описати і продемонструвати на препаратах.
24. Серце: права вінцева артерія, її топографія, гілки, ділянки кровопостачання; описати і продемонструвати на препаратах.
25. Серце: ліва вінцева артерія, її топографія, гілки, ділянки кровопостачання; описати і продемонструвати на препаратах.
26. Серце: анастомози між правою і лівою вінцевими артеріями, назвати і описати їх топографію.
27. Серце: описати шляхи відтоку венозної крові від стінки серця.
28. Серце: вінцева пазуха, її топографія, притоки; описати і продемонструвати на препаратах.
29. Осердя (перикард): будова, порожнини, заутки.
30. Серце: проекція серця на передню стінку грудної клітки.
31. Серце: ділянки аускультативних клапанів серця.
32. Велике коло кровообігу. Роботи Гарвея і їх значення.
33. Мале коло кровообігу.
34. Кровообіг плода.
35. Аорта: частини, їх топографія. Дуга аорти, її гілки: описати і продемонструвати на препараті.

### *Неврологія*

1. Розвиток центральної системи в ембріогенезі. Основні етапи формування нервової системи в філогенезі.
2. Поняття про нейрон. Сіра та біла речовина центральної нервової системи. Нервові волокна, пучки, корінці, вузли, нерви. Будова простої і складної рефлекторної дуги.
3. Спинний мозок: топографія, зовнішня будова. Сегменти спинного мозку. Розвиток спинного мозку в ембріогенезі. Аномалії розвитку спинного мозку.
4. Спинний мозок: розвиток, топографія, внутрішня будова. Морфо-функціональна характеристика сірої речовини.
5. Спинний мозок: розвиток, топографія, внутрішня будова. Морфо-функціональна характеристика білої речовини.
6. Оболони спинного мозку, простори між ними, їх вміст.
7. Розвиток головного мозку (мозкові пухирі і їх похідні). Аномалії розвитку головного мозку.
8. Стовбур головного мозку. Характеристика ядер черепних нервів.

9. Довгастий мозок: розвиток, зовнішня будова і внутрішня будова.
  10. Міст: розвиток, зовнішня будова і внутрішня будова.
  11. Ромбоподібна ямка: її межі, рельєф. Проекція ядер черепних нервів. IV шлуночок: топографія, стінки, сполучення.
  12. Мозочок: розвиток, зовнішня будова і внутрішня будова.
  13. Середній мозок: розвиток, зовнішня будова і внутрішня будова.
  14. Проміжний мозок: частини, будова, функціональне значення. III шлуночок, стінки, сполучення.
  15. Базальні ядра півкуль великого мозку: топографія, будова, функції.
  16. Бічні шлуночки: частини, їх стінки, сполучення.
  17. Біла речовина півкуль великого мозку: асоціативні, комісуральні, проекційні волокна. Внутрішня капсула: частини, топографія провідних шляхів.
  18. Нюховий мозок: центральний і периферійний відділи.
  19. Екстрапірамідна рухова система: ядра, шляхи, функції.
  20. Рельєф верхньобічної поверхні півкуль великого мозку. Локалізація кіркових кінців аналізаторів в корі тім'яної частки. Будова кори. Роботи В.О. Беца.
  21. Рельєф верхньобічної поверхні півкуль великого мозку. Локалізація кіркових кінців аналізаторів в корі лобової і скроневої часток.
  22. Рельєф присередньої та нижньої поверхонь півкуль великого мозку.
  23. Провідні шляхи. Класифікація. Екстероцептивні провідні шляхи: провідний шлях температурної і больової чутливості; провідний шлях тактильної чутливості.
  24. Провідні шляхи. Класифікація. Пропріоцептивні шляхи кіркового напрямку та мозочкового напрямку.
  25. Низхідні провідні шляхи. Класифікація. Кірково-спинномозковий та кірково-ядерний шляхи (пірамідні).
  26. Оболони головного мозку, простори між ними, їх вміст. Утворення і відтік спинномозкової рідини. Аномалії розвитку оболонок головного мозку.
  27. Око. Очне яблуко: оболонки, заломлюючі середовища. Камери очного яблука. Утворення і шляхи циркуляції водянистої вологи.
  28. Око: додаткові структури ока.
  29. Зоровий аналізатор. II пара черепних нервів.
  30. Зовнішнє і середнє вухо: частини, будова.
  31. Внутрішнє вухо: частини, будова, місце локалізації рецепторів слуху і рівноваги.
  32. Орган нюху: будова, функції.
  33. Орган смаку: будова, функції.
- Естетіологія*
1. Орган нюху: будова, функції.
  2. Орган смаку: будова, функції.
  3. Око: частини, топографія.
  4. Очне яблуко: розвиток, аномалії розвитку, зовнішня будова.
  5. Очне яблуко: оболонки, назвати і продемонструвати на препаратах.
  6. Очне яблуко: волокниста оболонка, її частини, будова, функції; описати і продемонструвати на препаратах.
  7. Очне яблуко: судинна оболонка, її частини, будова, функції; описати і продемонструвати на препаратах.
  8. Очне яблуко: сітківка, її частини, будова, функції; описати і продемонструвати на препаратах.

9. Заломлюючі середовища очного яблука: назвати, описати і продемонструвати на препаратах.
10. Камери очного яблука: межі, сполучення.
11. Утворення і шляхи циркуляції водянистої вологи камер очного яблука.
12. Додаткові структури ока, назвати, їх функції, продемонструвати на препаратах.
13. Додаткові структури ока: кон'юктива, її частини, функції, склепіння.
14. Додаткові структури ока: зовнішні м'язи очного яблука, їх характеристика та функції.
15. Сльозовий апарат: частини, топографія, функції; шляхи відтоку сліз.
16. II пара черепних нервів: утворення, топографія.
17. Провідні шляхи зорового аналізатора.
18. Вуха: його частини; назвати і продемонструвати на препаратах. Розвиток частин вуха в ембріогенезі, аномалії і варіанти розвитку.
19. Зовнішнє вухо: його частини і будова; описати і продемонструвати на препаратах.
20. Зовнішнє вухо: вушна раковина, будова, функції; описати і продемонструвати на препаратах.
21. Зовнішнє вухо: зовнішній слуховий хід, частини, межі, будова.
22. Барабанна перетинка: топографія, частини, будова, функції.
23. Середнє вухо: частини, назвати і продемонструвати на препаратах.
24. Барабанна порожнина: топографія, стінки, сполучення, вміст; описати і продемонструвати на препаратах.
25. Слухові кісточки: топографія, їх частини; суглоби слухових кісточок; м'язи слухових кісточок; описати і продемонструвати на препаратах.
26. Слухова труба: топографія, частини, сполучення, будова; описати і продемонструвати на препаратах.
27. Внутрішнє вухо: частини.
28. Кістковий лабіринт: частини, назвати і продемонструвати на препараті.
29. Кістковий лабіринт: півколові канали, їх топографія, частини, сполучення, будова, функції.
30. Кістковий лабіринт: присінок, його топографія, стінки, рельєф внутрішньої поверхні, сполучення, функції.
31. Кістковий лабіринт: завитка: топографія, будова, сполучення, функції.
32. Перетинчастий лабіринт: топографія, частини.
33. Перилімфатичний простір, утворення, вміст, сполучення.
34. Ендолимфатичний простір: утворення, вміст, сполучення.
35. Перетинчастий лабіринт: присінковий лабіринт, його частини, топографія, будова, функції.
36. Перетинчастий лабіринт: півколові протоки, їх топографія, частини, будова, функції.
37. Перетинчастий лабіринт: завитковий лабіринт, стінки, їх будова, функції.
38. Описати шляхи проходження звукових коливань.
39. Провідні шляхи слухового аналізатора.
40. Провідні шляхи рівноваги (вестибулярного апарата).

## **11. ОЦІНЮВАННЯ ПОТОЧНОЇ, САМОСТІЙНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ З ПІДСУМКОВИМ КОНТРОЛЕМ У ФОРМІ ЕКЗАМЕНУ/ ЗАЛІКУ**

**Поточний контроль** здійснюється на кожному практичному занятті відповідно конкретним цілям з кожної теми на основі комплексного оцінювання знань студента, що включає контроль вхідного рівня знань, рівень теоретичної підготовки, якість виконання практичної роботи,

результати вихідного контролю рівня знань. При оцінюванні навчальної діяльності здобувачів перевага надається стандартизованим методам контролю: тестуванню, структурованим письмовим роботам, структурованому за процедурою контролю практичних навичок в умовах, що наближені до реальних.

Оцінювання поточної успішності здійснюється на практичному занятті за чотирибальною шкалою («5», «4», «3», «2»).

**Контроль самостійної роботи** студентів, яка передбачена в темі поряд з аудиторною роботою, здійснюється під час поточного контролю теми на відповідному аудиторному занятті. Теми, які виносяться лише на самостійну роботу і не входять до тем аудиторних навчальних занять, контролюються при підсумковому контролі.

**Проміжний контроль** здійснюється проведенням перевірки практичних навичок після кожного розділу дисципліни.

**Підсумковий контроль** здійснюється проведенням заліку та екзамену. До підсумкового контролю допускаються студенти, які виконали всі види робіт, що передбачені навчальною програмою, успішно пройшли усі перевірки практичних навичок та середній бал яких не менш за мінімальний (3,0).

## 12. КРИТЕРІЇ ПІДСУМКОВОЇ ОЦІНКИ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ (для іспиту / заліку)

Підрахунок кількості балів за 200-бальною системою здійснюється перед підсумковим контролем (або на останньому занятті для дисциплін, формою контролю яких є залік) на підставі отриманих здобувачем оцінок за традиційною шкалою під час вивчення дисципліни, шляхом обчислення середнього арифметичного (СА) оцінок за традиційною шкалою, округлене до 2 (двох) знаків після коми.

Середня оцінка за поточну діяльність конвертується у бали згідно 200-бальної шкали перерахунку традиційних оцінок у рейтингові бали. Для зручності наведені таблиці перерахунку для 200-бальної шкали.

**Таблиця відповідності шкал оцінювання  
навчальних досягнень здобувачів вищої освіти**

| Показник успішності<br>(у балах) | Оцінка за шкалою<br>ECTS | Оцінка за національною шкалою |                                                     |                                                      |
|----------------------------------|--------------------------|-------------------------------|-----------------------------------------------------|------------------------------------------------------|
|                                  |                          | 4-х бальна шкала              | Екзамен або диференційований залік                  | Залік                                                |
| 170-200                          | A                        | 5<br>(відмінно)               | відмінно                                            | зараховано                                           |
| 164–169                          | B                        | 4<br>(добре)                  | добре                                               |                                                      |
| 140–163                          | C                        |                               |                                                     |                                                      |
| 127–139                          | D                        | 3<br>(задовільно)             | задовільно                                          |                                                      |
| 120–126                          | E                        |                               |                                                     |                                                      |
| 70–119                           | FX                       | 2<br>(незадовільно)           | незадовільно<br>(з можливістю повторного складання) | не зараховано<br>(з можливістю повторного складання) |
| 0–69                             | F                        |                               | незадовільно                                        | не зараховано                                        |



|  |  |  |                                                 |                                                 |
|--|--|--|-------------------------------------------------|-------------------------------------------------|
|  |  |  | (з обов'язковим повторним вивченням дисципліни) | (з обов'язковим повторним вивченням дисципліни) |
|--|--|--|-------------------------------------------------|-------------------------------------------------|

### 13. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

#### Базова

1. Gray's Anatomy. The Anatomical Basis of Clinical Practice. 42nd Ed. Philadelphia, PA: Saunders Elsevier; 2020.
2. Netter FH. Atlas of Human Anatomy. 7th ed. Philadelphia, PA: Saunders Elsevier; 2019.
3. John T. Hansen. Netter's Clinical Anatomy. 4th ed. Philadelphia, PA: Elsevier; 2018. 608 p.
4. Haines DE, Mihailoff GA. Fundamental Neuroscience for Basic and Clinical Applications. 5th Ed. 2018. <https://doi.org/10.1016/C2014-0-03718-5>
5. Головацький АС, Черкасов ВГ, Сапін МР, Парахін АІ, Ковальчук ОІ. Анатомія людини. У трьох томах. Том перший. Видання 6-те. Вінниця: Нова Книга; 2017. 368 с.
6. Головацький АС, Черкасов ВГ, Сапін МР, Парахін АІ, Ковальчук ОІ. Анатомія людини. У трьох томах. Том другий. Видання 6-те. Вінниця: Нова Книга; 2017. 456 с.
7. Головацький АС, Черкасов ВГ, Сапін МР, Парахін АІ, Ковальчук ОІ. Анатомія людини. У трьох томах. Том третій. Вінниця: Нова Книга; 2017. 376 с.

#### Допоміжна

1. Анатомія людини: підручник: у 3-х т. Т.3. 3-тє вид., доп. / А. С. Головацький та ін. Вінниця: Нова книга, 2015. 376 с.: іл.
2. Анатомія людини: підручник: у 3-х т. Т.2. 3-тє вид., доп. / А. С. Головацький та ін. Вінниця: Нова книга, 2015. 456 с.: іл.
3. Анатомія людини: підручник: у 3-х т. Т.1. 3-тє вид., доп. / А. С. Головацький та ін. Вінниця: Нова книга, 2015. 368 с.: іл.
4. Музика Ф. В., Гриньків М. Я., Куцериб Т. М. Анатомія людини: навч. посіб. Львів: ЛДУФК, 2014. 359 с.
5. Міжнародна анатомічна номенклатура = Nomina anatomica: посіб. / уклад. К. А. Дюбенко. Київ: Перун, 1997. 300 с.
6. Самусев Р. П., Липченко В. Я. Атлас анатомії людини: навч. посіб. для студ. вищ. мед. навч. закл. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2011. 751 с.
7. Черкасов В. Г., Хмара Т. В., Макар Б. Г., Проняев Д. В. Анатомія людини: підручник. Чернівці: Мед. університет, 2012. 462 с.
8. Черкасов В. Г., Кравчук С.Ю. Анатомія людини: навч.-метод. посіб. Вінниця: Нова книга, 2011. 640 с.
9. Черкасов В. Г., Бобрик І. І., Гумінський Ю. Й., Ковальчук О. І. Міжнародна анатомічна термінологія (латинські, українські, російські та англійські еквіваленти): навч. посіб. Вінниця: Нова Книга, 2010. 392 с.

#### Інформаційні Інформаційні ресурси

<http://info.odmu.edu>.

[www.anatom.in.ua](http://www.anatom.in.ua)

<http://meduniver.com/Medical/Anatom/> Анатомія людини в малюнках